

Buccow-ellenes röpiratok Teleki Sámuel tékájában

Mit jelentett egy könyv Teleki Sámuel életében? – teszük fel többször a kérdést Teleki Sámuel könyvtárának kutatói. Telekinek bázeli, utrecht-i és leideni levelezése Deé Nagy Anikó szerint azt bizonyítja, hogy a legújabb könyvek megvásárlásával tudatosan törekedett könyvtárának fejlesztésére.¹

Teleki Sámuel könyveinek katalogizálása kapcsán került a kezembe Johannes Tonjola *Basilea Sepulta resecta continuata* című könyve, mely bepillantást nyújt a peregrinus Teleki Sámuel életébe, könyvgyűjtői és politikai pályafutásába.

Az erdélyi magyar oktatástörténet dichotomikus, kettős felépítésű jellegét egyrészt 1871-ig egy erdélyi magyar nyelvű egyetem hiánya határozza meg, (a XVI. századi kolozsvári jezsuita iskolának a latin az oktatási nyelve, többnyire lengyel származású jezsuita páterek által vezetett, Európa szerte közismert kollégium volt), másrészt a színvonalas kollégiumok jelenléte, amelyek olyan tudással halmozták el tanulóikat, amellyel megállhatták helyüket a neves európai akadémiákon, univerzitásokon. Ehhez kötődően szeretném leszögezni, hogy a kollégiumok történetének kutatása elválaszthatatlan az abból kiinduló diákok életrajzának kollektív megajzolásától.²

A főúri családok, így a Teleki család is ifjai nevelésére magántanítókat, külföldi egyetemeket járt akadémiákat alkalmaz. Kiskomáromi P(?...). István Utrechtben Witsius Herman tanárától 1684-ben búcsúzik el, hogy külföldi tanulmányútjára kapott ösztöndíj fejében néhány évig Teleki Mihály geryeszegi papja, majd a marosvásárhelyi ev. ref. kollégium tanára legyen.³ Teleki Sámuel nagyapja, Teleki Mihály közismert patrónusi szerepet játszott a marosvásárhelyi református kollégium életében, támogatta a Sárospatakról elmenekült Buzinkai Mihályt és Pósházi Jánost is.

Az erdélyi papi és laikus adminisztráció pilléreit jelentették a külföldön tanultak, az academiták. A „bölcsségre való törekvés” jegyében azt támogatja a szürke állomány megrendelője, aki a beneficiumban megnyilvánuló nemeslelkűségét viszonzva évek hosszú során papként, tanítóként vagy politikai tanácsadóként „megszolgálja” támogatójának az akadémián tanultakat. Ezt a folyamatot ma a külföldi egyetemjárás kutatóinak eredményei nyomán kontraktuális educationak, szerződésfüggő oktatási rendszernek nevezem.

Az erdélyi diákok külföldi egyetemjárása az első európai egyetemek alapításával kezdődik el, Bolognába, Párizsba, Lengyelországba, Csehországba, a német és holland nyelvterület egyetemeire és a ködös Albionba több erdélyi jutott el.⁴ Az Odera menti Frankfurt, Wittenberg, Heidelberg, Basel és Franeker egyetemi jegyzőkönyveiben, a doktori dolgozatok mellékleteiben felbukkanó ajánló sorokban, versekben, az album amicorum-okban találkozhatunk az erdélyi kollégiumokból és particulákból származó academizánsok (szöveges) nyomaival. Két rövid megjegyzést tennék itt: a felsorolt városok egyetemei felekezeti- és szaktudomány-specifikusak. Pl. Utrecht egyeteme híres volt teológiai fakultásáról, ahol Gisbert Voët tanított, s ahonnan

¹ DEÉ Nagy Anikó, 1997.

² Doktori dolgozatom témája ennek az utóbbi kérdésnek a körbejárása, a XVIII. század hatvanas, hetvenes éveiben az erdélyi kollégiumokból származó, külföldi egyetemeken tanuló academizánsok (pl. Fogarasi Pap József) magiszteri és doktori dolgozatai alapján.

³ KONCZ József, 2006. vagy SZÓGI László–SZABÓ Miklós, 1998.

⁴ TONK Sándor, 1979. GÖMÖRI György, 2006. 53., 107.

annyi negyedréti Gyzelaar Bousbeq-kiadvány került az erdélyi kollégiumi és arisztokrata könyvtárakba. Földrajzi paraméterekben szólva Szentpétervár, Jeruzsálem, Sevilla és Glasgow közé, a könyvproveniencia és a diáriumok, a naplók alapján e négy kultúrcentrum közötti, képzetesen szólva téglalap alakú térbe helyezem el a katolikus és protestáns deákok egyetemjárását.

Teleki Sámuel korán elveszíti apját, Teleki Sándort, 1754-ben, ekkor mindössze tizenöt éves. Sáromberkén és Gernyeszegen már Teleki Mihály kis könyvtárát olvashatja. A bázeli és párizsi évek elfeledtetik vele Léczfalvi Orbán Péter és Bányai Székely György sáromberki és celnai tanításait, Bázelen (1760 január 2–1761 július 24.) csak csodálkozik a természettudományos kutatások előrehaladottságán, a mathesist és physicát előadó Johannes és Daniel Bernoulli, Jakob Beck teológus és történész tudása és a közkönyvtárak bevett gyakorlata elgondolkodtatják az ifjú Telekit az erdélyi oktatás és közművelődés helyzetéről.

Teleki Sámuel külföldi egyetemjárását a későbbi aulikus politikusi pályára való felkészülés motiválja. Anyanyelvén kívül csak a latint ismeri. Útinaplójában olvashatjuk, hogy útban Bazel felé, Bécsbe érkezve nem mer magánkihallgatást kérni, mert nem tud a császárné nyelvén beszélni.⁵ Teleki Domokos jegyzi meg, Sámuel azért ment először Bazelbe, hogy alaposan elsajátítsa a német nyelvet.⁶ Nyelvleckéket vesz Johann Jakob Sprengtől, aki nem foglalkozik a grammatikával, tanárt vált, Freyburger nyelvtanárt fogadja meg magántanárnak. Tanárai között találjuk Johann Rudolph Iselint, az egyetem jogprofesszorát, a már említett Jakob Christoph Becket, akihez majd később több jeles erdélyi deák jön tanulni Teleki Sámuel ajánlólevelével, vagy Abel Socint, orvost, fizikust, aki elektromosságtanra oktatja a három magyar gróft.⁷

A külföldi egyetemjárás rendszabályozására több rendelet született. Az 1659. marosvásárhelyi országgyűlés előírja, hogy a külföldi tanulásra indulók kötelesek *salvus conductust*, menlevelet kérni. Ez a törvénycikk 1752-ig volt érvényben, utána a Főkormányzók kötelese az „alkalmas egyének” megválogatása. 1755-től az udvari Kancellária sürgeti a protestáns ifjak külföldre küldésének korlátozását, nekik tulajdonítva a felforgató eszmék elterjesztését a történelmi Magyarországon. A hét éves háború (1756–1763) alkalmul szolgál a Habsburg kormányzatnak a tanuló célú „kimenetelek” betiltására, három évig senki nem kap útlevelet. A tanulni vágyók kérésekkel ostromolják az udvart, Mária Terézia engedményeket tesz: csak azokba az országokba lehet menni, amelyek baráti vagy szövetséges viszonyban állnak a Habsburg birodalommal, illetve csak az peregrinálhat, aki költségeit fedezni tudja.⁸

Így nyer engedélyt a Teleki család közel egyidős három tagja: József, Sámuel és Ádám. Deé Nagy Anikó két okkal magyarázza a Telekiek külföldi tanulmányútjának engedélyezését: megnyerni e főúri családot a központi politika számára; érvényt szerezni a rendi műveltség elvének: csak olyant engedni külföldi akadémiaira, egyetemre tanulni, aki nemes, és akinek megvan a szükséges anyagi biztosítéka a kint-tartózkodás idejére. Ezeknek a diákoknak nemcsak az erszénye gazdagabb, szellemileg is felkészültebben indulnak útnak: nyelvet, nyelveket tudnak, előre meghatározott úti- és tanulmányi tervvel mennek külföldre. Ebbe a kategóriába tartozik a három Teleki is. Teleki József Nyugat-Európába érve azonnal megírja a kor legnagyobb gondolkodóival polemizáló esszéjét.⁹ Teleki Sámuel aláírta, subscribálta a bázeli és a hollandiai egyetemek törvényeit, noha az egyetem rendes tanáraitól különórát is vett.

⁵ Gróf Teleki Sámuel 1908.

⁶ *Marosvásárhelyi Füzetek* 1878.

⁷ Teleki Ádámot, Józsefet és Sámuel. Lásd: DEÉ Nagy Anikó: id. mű 9–12. vagy F. CSANAK Dóra, 1983.

⁸ FINÁCZY Ernő, 1899. 52–57.

⁹ TELEKI József 1760.

Tógátus akademizáns státusával tagja volt az akademiáknak.¹⁰ Külföldön való tartózkodásáról útinaplója mellett azok a könyvek informálnak, amelyeket tanulmányútja alatt vásárolt (illetve az azokban található bejegyzések). Hogy hogyan alakul ki benne a könyvgyűjtés szándéka, arra egyrészt a hazatérte utáni levelezéséből következtethetünk, másrészt a vásárolt könyvekben található széljegyzetek vagy diáriumnak megfelelő bejegyzésekből (utalások).¹¹ (Érdekes hasonlóságokra bukkanhat a kutató a katalóguskészítés nyomán, mivel 1951-től a hajdani marosvásárhelyi ev. református kollégium könyvtárát a Teleki Tékában helyezték el, amelynek anyagából képet kaphatunk arról, hogy a külföldi egyetemjárók milyen könyveket szereznek be ugyanabban az időben, amikor Teleki Sámuel francia vagy holland nyelvterületen tanul.¹²)

Bázeli éveitől kezdve a peregrinus Teleki Sámuel birtokába Johannes Tonjola *Basilea Sepulta resecta continuata* könyve, amely Bázelnak (ókori, középkori és újkori nevén, Athena Rauracorum, Basala, Basilea Rauracorum, Colonia Munatiana) és környékének sír- és köztéri feliratait tartalmazza – Lipcse, Johann Friedrich Gleditschens nyomtatásában, 1751.¹³

Tonjola műve kultúrtörténeti csemege. A szerzőről Christian Gottlieb Jöcher *Allgemeines Gelehrten Lexicon*-ja röviden ír: Johannes Grossius *De epitaphiis Basileae* kéziratban levő művét folytatja, évekre osztva szerkeszti és adja ki. A könyv végén mellékletként az ókori itáliai feliratokból találunk egy kivonatot. Tonjola művének címlapját olvasva értesülünk arról, hogy a szerző a bázeli olasz nyelvű közösség tagja, előjárója. Művét a város iskoláinak és egyházi patrónusának ajánlja, Benedetto Sozzininak (144. o.)¹⁴, Johannes Ulrich Scultetusnak (1599-ben halt meg, 11 évig volt a város előjárója; 142. o.), Onophrio Meriannak (kereskedő, 1620-ban hunyt el, 197. o.) és Johannes Rodolphus Burcardnak (bázeli püspöknek, egykori hasenburgi bárónak, aki 1595-ben hunyt el; 366. o.). Teleki Benedetto Sozzininak és J. Scultetusnak több jogi munkáját szerzi be a külföldi egyetemekről való hazatérése után.

Tonjola sírfeliratai alapján Bazel társadalmáról kapunk képet, az előjárók, jogászok, egyházi személyiségek, gimnáziumi és akadémiái tanárok névsorát 1661-ig tartalmazza a könyv. Ugyanitt olvasható pl. Johannes és Jacob Buxtorf, a héber, görög és latin nyelvű szótárak és Szentírás-magyarázatok szerzőinek, Friedrich Seidler barátainak sírfelirata (69. o.). A Buxtorf család héber-latin szótárainak több példányát vásárolta meg Teleki, külföldi tanulmányútja után (ezek oldalain is Teleki bejegyzései olvashatók a lapszéleken),

A mű belső borítóján és az azt követő lapokon két verses bejegyzésre lettem figyelmes: két kézírás figyelhető meg, az egyik a Teleki Sámuelé, a másik ismeretlen. „Ex Bibliotheca Sam(uelis) S(acri) R(omani) I(mperii) Com(itis) Teleki de Szék. A(nn)o 1760.” (Római Szent Birodalmi gróf széki Teleki Sámuel könyvtárából, 1760.) Ugyanezen az oldalon 2 disztichon olvasható *Epigramma in Adolphum de Buccow generalem* címmel.¹⁵

*Bella geris, sequeris bellas, pugnoque repugnas
Et bellatori sunt tibi Bella Thori.
Imbellis, imbellis amas, totusque videris*

¹⁰ Bazelben elkészítik az egyetem összesített anyakönyvét (*Die Matrikel der Universität Basel*). Ebben az 1760-ban beiratkozott diákok között az 1175-ös sorsszám alatt szerepel Teleki Sámuel neve.

¹¹ A könyvgyűjtés folyamatának teljes áttekintése jelenleg nem lehetséges: a Teleki-Bolyai Könyvtárban csak a XVII. század végéig megjelent kiadványok katalógusa készült el.

¹² A Teleki-Bolyai Könyvtár XVII. századi könyveinek katalógusa. Szerk. Spielmann Mihály, korrektor Dóczy Örs. Megjelenés előtt.

¹³ Bazel, Emanuel König és fiának költségén, 1661. Teleki könyvtárában a Tq-642-es jelzet alatt található meg. Grossius 1619-ig gyűjtötte össze Bazel város közfeliratait.

¹⁴ A zárójelbe tett számok Tonjola művének oldalszámait jelölik.

¹⁵ *Epigramma Adolph de Buccow tábornok ellen*

Mars ad opus Veneris, Martis ad arma Venus.

*Hadakozó, küzdelmeket kereső,
csapásoknak ellenálló,
Hadfiak harcos ágyastársa!
Te gyáva! Harcképtelenek szeretője,
ölelésben bátor harcfi,
Mars mezején maga a gyöngédség.¹⁶*

A Teleki Sámuel által lejegyzett két disztichon nyelvezete ovidiusi és martialiszi reminiscenciákat tartalmaz. A négy sor a bellum–imbellum, a háború és gyávaság fogalmak köré szerveződik, azaz a virtus erénye és az avval ellentétes jellemvonás magyarázatára épül. Marsnak és Venusnak metonimikus értelmezése Ovidius *Fasti* című művének a Fabiusokról szóló elbeszélése átvétele. Több Martialis-, Ovidius- és Suetonius-kiadásban olvashatók Teleki széljegyzetei. Suetonius *Császárok életrajza* című munkájában (Lyon, 1766) Teleki kommentálja azt a versikét, amelyet a triumphust végző Caesarhoz intéztek a katonák.¹⁷ Teleki levelezésében nem találtam semmi forrást arra nézve, hogy az epigramma másolásakor vagy fogalmazásakor felhasználta volna Suetonius Nicomedes és Caesar pajzán történetét.¹⁸

A következő két oldalon (előzékenlapon) Buccow generális elleni pasquillus olvasható. A Teleki által írt bejegyzés – amelynek keltezését, pontosabb forrás hiányában 1764 és 1822 közötti időszakra tehetjük –, kéziratát Teleki hasonló glosszáival azonosítottam, amely teljesebb, mint a Rettegi György által vázolt Bukkow-paskvillus. Az írás formája az ókori epítáfiumokra hasonlít, a vándor megszólítása, a „Hospes ave et disce” forma a nekrológ elején, majd a „Hospes si didicisti vale” befejező sor a 2–3. századi római császárkor feliratainak fogalmazásában található meg, amelyek tanulság tárgyává teszik az elhunyt életét.

Hospes. Ave. Et. Disce.

Hic. Jacet.

Adolph(us) Nicol(aus) L(iber) B(aro) de Buccow¹⁹.

Magnae Crucis. Ord(inis) Militar(is) Theresiani. Eques.

S(acrae) C(aesareae) R(egiae) Ma(jes)t(at)is. Consil(iarius) Stat(us) Act(uarius) Intimus.

Unius. Legionis. Cataphractor(um) Tribunus.

Per. Transsilvaniam²⁰. Supr(emus) Armor(um) Praefectus.

Et. Gubernator.

¹⁶ DÓCZY Örs szöveghű fordítása

¹⁷ A triumphus alapos leírását lásd Thomas KÖVES-ZULAUF: 1995. 152–171.

¹⁸ *Gallias Caesar subegit, Nicomedes Caesarem:*

Ecce Caesar nunc triumphat qui subegit Gallias,

Nicomedes non triumphat qui subegit Caesarem.

(Titus LIVIUS, *De vita caesarum*, lib. I. c. 49.)

(*Galliát Caesar legyőzte, Nicomedes meg Caesart,*

Im most Caesar diadalt ül, ki Galliát győzte le,

Nem azonban Nicomedes, ki Caesart ejtette meg.)

(SÜETONIUS, 1897.)

¹⁹ RETTEGI György olvasatában 'Bukkow'. Uő, 119. In: *Hazánk*, 1885, Budapest, Aigner Lajos. Itt szeretném megjegyezni, hogy a Jakó Zsigmond által szerkesztett Rettegi György: *Emlékezetre méltó dolgok 1718–1784* kötetben nem olvasható a Buccow-ellenes röpirat. (Bevezetéssel, jegyzetekkel közzéteszi JAKÓ Zsigmond. Bukarest, Kriterion Könyvkiadó, 1970.)

²⁰ RETTEGI olvasatában 'Transilvaniam'. Lásd: id. mű. 119.

Obscuro. Genere. Ignobilibus. Parentibus.
Natus.
Non Major(um) Suor(um) Meritis.
Non. Reb(us) Toga. Aut. Sago. Gestis.
Non Praeclaro. Aliquo. Facinore. Edito.
Non. Virtute²¹.
Sed
Fortunae. Libidine.
Ad. Hoc. Dignitatis. Fastigium. Evectus.
Qui²².
Principatum. Summosque. In Transsilvania. Honores.
Adeptus²³.
Pacem. Publicam. Turbavit.
Leges. Iura. Privilegia. Malis. Artibus. Evertit.
Libertatem. Ac. Immunitates. Lege. Et. Verbo. Regio. Sancitas.
Destruxit²⁴.
Rempubl(icam) Ex. Libidine. Administravit.
Optimos. Patriae. Cives. Opressit.
Pessimos. In. Suas. Partes. Atraxit.
Illos. Muneribus. Publicis. Privavit.
Hos. Dignitate. Ac. Honorib(us). ornavit.
Incommoda. Publica. Privatorum. Commodis. Auxit.
Tumultus. Varios. Et. Seditiones. Excitavit.
Vectigalia. Et²⁵ Tributa. Nova. Imposuit.
Populum. Ad. Incitas. Redegit.
Crudelitatis. Varia. Exempla. Dedit.
Pagos. Et. Vicos. Devastavit.
Monasteria. Et. Ecclesias. Desolavit²⁶.
Ferro. Tormentis. In. Populum. Saeviit.
Latronum. Aliquot. Cohortes. Armis. Instruxit.
His. Depopulandam. Tran(silva)niam. Reliquit.
Saepe. In. Certamen. Cum. Multis. Descendit.
Unde. Nunquam. Inferior. Discessit.
Apertis. Occultisque. Inimicor(um) Suor(um) Telis²⁷.
Invictus.
Tandem. Vino. Et. Venere.
Fractus.
Exulcerato²⁸. Gutture
Animam. In. Momento. Evomuit. A(nn)o D(omini) [1764]²⁹

²¹ A „Non Virtute” sor nem található Rettegi feljegyzésében.

²² RETTEGI olvasatában a nyelvtanilag helyes ’quo’

²³ ’quo principatum ac summos honores in Transilvania adeptus’ olvasat RETTEGI-nél.

²⁴ Ez a mondat nem található Rettegi feljegyzésében.

²⁵ ’et’ helyett a névszókat összekötő ’ac’

²⁶ RETTEGI olvasatában ’dissolvit’

²⁷ RETTEGI olvasatában ’machinis’

²⁸ RETTEGI olvasatában a helytelen ’exulcerato’ változat van.

²⁹ Az ’A(nno) D(omini) [1764]’ mondatrész csak Teleki Sámuelnél olvasható.

*Moereant. Nunc. Buccowistae*³⁰.
Exultent. Patriotae.
Doleat. Perditissimor(um). Civium. Turba.
*Impiae*³¹. *Conjuratōnis. Suae*³². *Caput. E. Medio. Sublatum.*
*Gratuletur*³³. *Bonor(um). Civium. Coetus.*
*Patriam. Tanta. Peste. Hoc. Tiranno*³⁴. *Liberatam.*
Sic. Pereant.
Qui. Rempublicam. Spretis. Legibus.
Evertere. Moluntur.
Hospes. Si. Didicisti. Vale.

/Üdv néked vendég! Ne feledd,
 itt nyugszik
 Adolph Nicolaus Buccow báró,/

a Mária Terézia katonai rend nagykeresztjével kitüntetett nemes,
 Ő Szent Császári és Királyi Méltóságának államtanácsosa és titoknok,

a vértés légió ezredese,
 /az erdélyi hadseregek legfőbb parancsnoka,/

kormányzó,
 alacsony származású, ismeretlen szülők
 sarja.

Nem ősei érdemei,
 vagyona, a hatalom, a katonáskodás,
 virtusa vagy valamely hírneves tette révén vált naggyá,
 hanem

a sors akarata
 emelte erre a magas méltóságra,
 /az erdélyi fejedelemség legfőbb méltóságait elnyerve
 a békés közállapotokat megbolygatta,
 törvényeket és kiváltságokat gonosz mesterkedéssel kiforgatta,
 a törvény és király szava által szentesített szabadságot és a közterhektől való mentességet
 fokozatosan eltörölte.

A közügyet önkényesen igazgatta.
 A legderekabb hazafiakat ellehetetlenítette,
 a legrosszabbakat magához édesgette.
 Amazokat a közhivataloktól megfosztotta,
 Ezeket méltóságokkal és tisztségekkel felruházta,
 Az adómentesek előnyeit a haza kárára növelte.
 Lázadásokat, felkeléseket szított./³⁵

³⁰ RETTEGI olvasatában 'Bukkowistae'

³¹ RETTEGI olvasatában 'impiae'

³² RETTEGI olvasatában 'suae conjurationis'

³³ RETTEGI olvasatában 'gratulentur', ami helytelen, mert nem egyezik meg a 'turba' tömeg szóval.

³⁴ RETTEGI olvasatában az archaikusabb 'tyranno'

³⁵ Az elválasztó jelek közötti részeket lásd IMREH István, 1994. 62. Imreh István nem jelzi a közölt paszkvillusrészlet forrását.

*Az államra és a rendekre új adókat vetve ki,
a nép körében igen nagy szükségét és zavart keltett.
Kegyetlenkedései változatos büntetéseket szültek.
Falvakat és vidékeket dúlt fel,
klastromokat és egyházközségeket szüntetett meg.
Karddal és bilincessel fenyegette a népet,
gyilkosokkal zsold fejében
Erdélyt akarva leöletni.
Gyakran bocsátkozott küzdelmekbe sokak ellen,
amelyekben mindig győzedelmeskedett.
Közismert és titkos ellenségeinek fegyverétől elesett.
Bortól és öleléstől elgyengülve,
gennyes torkán lelkét kiokádta, az Úrnak [1764. évében].
Most gyászolják őt pártfogói,
ujjongnak a hazafiak.
Gonoszak sokasága kesereg most,
veszedelmes összeesküvéseinek kitett jó hazafiak közössége
boldogan újra életre kel:
ily véstől és zsarnoktól szabadult meg a haza.
Így hálnak meg, kik törvénytelenül törnek a köztársaság életére!
Vendég, ha megértetted, maradj üdvözlötünkkel!³⁶*

A paszkvillus központjában Bukkow önkényes gubernátori és katonai parancsnoki tevékenysége áll.³⁷ Mi ennek a politikai előzménye?

A szatmári békét követő három évtizedben fokozatosan kiépült a központi kormányzat és a rendek nem konfliktusok nélküli, de mégis konszolidált politikai együttélése. Feltétele ennek a kezdeményezőkézség feladása volt mindkét oldalon. Az udvar szabad kezet kapott a dinasztia belső válságának rendezésére, a leányági örökösödés elismertetésére, a birodalmi célok érvényesítésére, de lemondott arról, hogy a társadalom rendi szerkezetét – a nemesség közigazgatási, igazságszolgáltatási monopóliumát, a földesúr-jobbágy viszony magánügyként való kezelését, de mindenekelőtt a nemesség adómentességét megváltoztassa. A rendek a status quo fenntartására rendezkedtek be, olykor a vis inertiae-t, a nemesi ellenállás jogát fordították szembe a központi hatalom kezdeményezéseivel. Az 1722. évi országgyűlésre beterjesztett *Systema politico-oeconomico-militare* egy modernizált Magyarországot vázolt fel, amelynek új berendezés központjában a megélhetés kérdését állította a tervezet. A közügyek intézésére egy széles hatáskörrel rendelkező helytartótanács, amely az ország népesedési politikáját igazgatná, a reformokhoz szükséges pénz fedezésére pedig egy közpénztár felállítását javasolja, amely szabaddalmakat biztosít a kereskedelem és a kézművesréteg termékeinek piactalálására, a külföldi árucikkeknek csak magas vámadóval való behozatalára.

³⁶ DÓCZY Őrs szöveghű fordítása

³⁷ Egy másik, Csíkban terjesztett röpiratban olvasható:

Nem is akadályoz téged letett

hited: mert megcsalattál.

Vidd vissza a fegyvert, ne katonáskodjál,

tarts Udvarhelyszékkal.

Minden szavok csalárd, irigyetek hazug:

Ne higgy a németnek...

A *Pragmatica Sanctio* elfogadtatása a magyar rendekkel, azaz, hogy III. Károly utódai örökölhessék a magyar és cseh királyi koronát leányágon is, törvényben rögzítette a nemesi kiváltságokat, adómentességük pedig fundamentális joguk marad (1723:5. törvénycikk). Az ország integritása, szuverenitása, a gazdaságpolitika, a hadügy, a közigazgatás intézményei tisztázatlan maradtak, annak ellenére, hogy a törvények kimondták Magyarország kormányzati önállóságát a Habsburg-monarchián belül, előírták az országgyűlés háromévenkénti összehívását, a magyar kancellária és a kamara függetlenségét a hasonló bécsi intézményektől, az állandó hadsereg létrehozását, a magyar haditanács felállítását, az ország területi integritásának helyreállítását, de ezek nem valósultak meg.³⁸ A vármegyék autonómiája sértetlen maradt. A XVI–XVII. századokban a rendi küzdelem zászlóvivői a magybirtokos főurak vagy a főpapok voltak, a XVIII. században a főnemesség nagy része udvari arisztokráciává alakul.

A főnemesi birtok a török kiűzése után funkcióját veszti: megszűnnek korábbi katonai és határvédelmi feladataik, melyek teljesítésére egyrészt állami bevételeket szedhettek, másrészt saját szervezésű fegyveres erőt tartottak, birtokközpontjaikban pedig állami feladatokat láttak el, mintegy önálló politikát folytatva. A XVI–XVII. századi közhatalmi funkciót ellátó főúri birtokok helyébe a XVIII. században a királyi udvar, azaz az állam lépett.³⁹

A birtokos nemesség kettéválik: egy része az udvar irányában politizál, és elősegíti Mária Terézia politikai, adminisztratív, kulturális terveit, azaz az isteni gondviselést képviselő korona és az ösöktől örökölt felbonthatatlan szabadságban élő rendek együttműködésében látja az állam lehetőségét, másik része, a király és a főnemesség egymásra találásából kimaradt vármegyei alsóbb nemesség szellemében tovább élt a kurucos ellenzékiesség szelleme.

Az 1741–48-as porosz-osztrák „örökösödési” háború kimerítette a kincstárat, II. Frigyes megszállja Sziléziát, és meg is tatja azt az 1763-as hubertusburgi béke előírásai szerint. A vere-seget Mária Terézia az állam szervezetlenségének, igazgatási rendszerének és hadszervezetének elmaradottságának tulajdonítja, amint azt emlékirataiban írja. 1748-ban az adórendszer megreformálásába kezd. Társadalompolitikai céljai között első helyen a parasztok helyzetének javítása áll. Elrendeli a földkataszter összeállítását az örökös tartományokban, fellép az újra fellendülő földesúri árutermelés robotigénye ellen, szétválasztja a jobbágyság használatában levő földeket a földesúr tulajdonát képező földektől, azért, hogy a nemesség ne tudja elsajátítani a jobbágy-földeket és ezzel is csökkenteni a rusticalis földek után az udvarnak befizetendő adóját.

Kaunitz kancellár javaslatára Mária Terézia elsődlegesnek tartja a politikai berendezkedés megváltoztatását Magyarországon, mivel az adott alkotmányos rendszerben az ország gazdagodása nem jelentené az állam gazdagodását, azaz az államérdeket egyszersmind, mivel a dominicalis föld adómentes. A jobbágyszolgáltatások rendeleti úton történő szabályozása az addig a nemesi társadalomnak az államtól függetlenül létező szféráit érintő állami intervenció részét képezi az oktatási és egészségügyi reformok vagy az új technikai eljárások bevezetése mellett.

Az 1748-ban és 1763-ban elvesztett háborúk megkövetelték az igazgatási rendszer és a hadszervezet átalakítását, amint fentebb említettem. Az Al-Dunántúltól a Keleti-Kárpátokig már II. Ferdinánd idejében kiépítik a határörvidéket, amely az ott lakó vagy oda telepítendő népességből félkatonai társadalmi rendet kíván létrehozni, amely lényeges állami hozzájárulás nélkül képes politikus feladatok ellátására: ellenséges beütések elhárítására, pestisveszély

³⁸ SCHLETT István, 2004. 271–290.

³⁹ NIEDERHAUSER Emil, 2004. Bevezető

esetén határzár létesítésére, a határszéli csempészet kiszorítására.⁴⁰ Erdélyben, amely az ott állomásozó ezredeknek legfőbb ételmiszer-ellátója, és potenciális ingyen szolgáló parasztkatonalelőhelye is, a határőrségbe bevont családokból két székely és két román gyalogezredet, valamint egy székely huszárezredet szerveztek meg. A Naszód vármegyei románok felszabadulnak a Beszterce város jobbágysága alól, görög-katolikus hitre térnek, a militarizálódás társadalmi előrelépést jelent számukra, annak ellenére, hogy továbbra is adózniuk kell a föld után, „vizen és szárazon” is kell katonáskodjanak, azaz nem csak településeiket kell védelmezzék. A szabad székelyek számára a változás többlet lehet, személyi elnyomást s régi szabadságjogaiktól való teljes megfosztást hoz. 1730-tól Bécs elrendeli a korábban a *Diploma Leopoldinum* által a székelységnek korporatív adómentességi jogosultságának felülvizsgálatát. A székelységet a mítoszokkal, legendákkal alátámasztott régi hadkötelezettség jogcímén akarták bevonni a határőrségbe, a régi katonai rendekre, a lófőkre, a gyalogokra és a kismanesekre esett a választás, a primorok – ez Bécs engedménye a status quo parciális fenntartására-, a jobbágyok és a zsellérek mentesültek a katonáskodás alól.

A főkapitányi és főbírói tisztségek kinevezéssel való betöltése szintén Bécs államérdekeit szolgálta, semmissé téve a székelyek választójogát.

A XVIII. században nem lehet egységes székely nemességről beszélni, mint a középkor elején, amikor minden született székely kiváltságos nemes. A határőrség szervezése során a „székely natiót” a főurak nagy része megtagadta, gondoljunk csak Bornemissza Pál csíki főbíróra vagy gyalakuti Lázár Jánosra vagy Bibarczfalvi Simon Jánosra, aki a határőrség ősiségét, törvényességét igazolja fejtegetéseiben.⁴¹ A nemesség ellen nem a jobbágyság, hanem a fegyvert kényszerűségből felvevő szabad székely lázad fel. A Székelyföldön, mint a vármegyei részen egy kevésbé módos, kevés jövedelemmel rendelkező, de a királyi adószedő apparátus tagjaként azt növelni vágyó kismanesi réteg áll az államháztartás szolgálatára. Bécs 1763 novemberében adja ki a katonáskodásra felhívó parancsot. A korábban az erdélyi három nemzet egysége egymásnak segítséget ígért külső támadás esetén, a XVIII. században a nemesség nem védelmezi a szabad székelyeket, mert tőle Bécs nem várja el a katonáskodást. Ugyanígy a Bécshez hű szász natiótól nem várhat segítséget a gyalogos székelység. Buccow rendelkezései ellen több helyen lázadás tör ki, de a Madéfalván összegyűlő szabad székelyek lemeszárlása rövid úton a székely széki katonaságból az összmonarchia számára teremt határőrvédőket.

Bécs tehát a székely natio megosztásával, főnemességének a natio többi tagjai elleni állításával módosította a vármegyék és a székely székek politikai berendezkedését. Ez a megosztottság szüli a belső száműzetésben élő középnemes Rettegi György, a csikszépvízi Szóts Péter kismanes vagy a későbbi főkancellár Teleki Sámuel által egy könyvbe lejegyzett Bécs és Buccow ellenes paszkvillusokat.

⁴⁰ EGYED Ákos: 2006. 184–193.

⁴¹ IMREH István: *i. m.* 56–63.